

הוראת השואה בגני ילדים: נושא השנוי במחלוקת בקרב גננות

קלוזי טל

מבוא

ההתעניינות בעמדות הגננות כלפי הוראת השואה בגני הילדים נבעה משני מקורות עיקריים: התרשמות מהנעשה בשדה החינוך בגיל הרך סביב ציון יום השואה; יוזמת משרד החינוך ליישם את התכנית "בשבילי הזיכרון" החל משנת הלימודים תשע"ה; והחלטתו לחייב גם את הגננות ללמד את הנושא. שלא כמו בבתי הספר, שבהם צוות הוראה מגוון ומורים להיסטוריה אמונים על הוראת נושא השואה, בגני הילדים מוטלים הטיפול בילדים, החינוך והאחריות על לימוד הנושאים השונים על כתפיהן של הגננות. לחשיפת עמדות הגננות בנושא זה נודעת חשיבות רבה לנוכח המחלוקת סביב הוראת נושא השואה, שבאה לידי ביטוי בשיח הציבורי.

ההחלטה אם וכיצד יש לגשת לנושא רגיש וטעון זה עלתה על רקע הניסיון להבין את השואה, את משמעותה ואת הניסיונות לגבש אותה בתודעת הישראלים כאירוע מכונן במדינת ישראל בכלל ובמערכת החינוך שלה בפרט. זאת משום שגננות וחוקרים אינם פועלים בתוך חלל ריק שבו קבלת ההחלטות אם ללמד נושא זה וכיצד יש לעשות זאת, מצטמצמת לשאלת ההתאמה לנורמות התפתחותיות. התפיסה המנחה את המחקר הנוכחי הייתה שאין לראות בשואה תהליך אוניברסלי נטול הקשר תרבותי וגיאוגרפי, למרות השונות המהותית מבחינות רבות בין ילדים בגיל הגן לבין ילדים בגיל בית הספר היסודי ובין ילדים בגיל התיכון.

סקירת ספרות

על השואה: רקע היסטורי

נביא כאן נתונים אחדים על תקופת השואה על רקע התגברות האנטישמיות, החל מעליית המפלגה הנאצית לשלטון בגרמניה ובמהלך מלחמת העולם השנייה. נתונים אלה מובאים כאן כדי לסייע להחלטה אם יש מקום ללמד ילדים בגיל הגן על אודות אירוע אפל זה. השואה איננה מונח מילוני בלבד, אלא אירוע היסטורי שאף אנו, כאנשים מבוגרים, מתקשים מאוד להבין את משמעותו, ומכאן גם הפרשנויות השונות לגביו. השואה כאירוע היסטורי מתייחדת בהיותה ניסיון היוצא דופן בממדיו, בשיטתיות שלו ובאידאולוגיה שעמדה מאחוריו, לחסל את העם היהודי בתקופה שמתחילה בעליית הנאצים לשלטון בגרמניה בהנהגת היטלר בשנת 1933 עד לשחרור מחנות ההשמדה על ידי בעלות הברית בסוף מלחמת העולם השנייה, בשנת 1945. מתוך כ-64.5 מיליון הרוגים במהלך מלחמת העולם השנייה – המלחמה שהסבה את מספר הקרבנות הרב ביותר בהיסטוריה – 33 מיליון היו אזרחים, ביניהם כשישה מיליון יהודים. מספר זה היה שליש מהעם היהודי בעולם באותם הימים ורוב יהודי אירופה באותה תקופה: כשישה מיליון מתוך כשבעה מיליון יהודים.

שואת יהודי אירופה נבדלת ממקרים אחרים של רצח עם כמו רצח העם הארמני שקדם לה ומעשי רצח עם נוספים שאירעו אחריה באפריקה ובאסיה, הן בהחלטה הגורפת לחסל את העם היהודי, שהתקבלה במהלך המלחמה בוועדת ואנזה ב-1942, הן בשיטתיות וב"יעילות" שבהן בוצע

ההרג והן באידאולוגיה הסדורה שעמדה מאחוריה, שהתבססה על תאוריית הגזע. ראוי לציין, שההחלטה להרוג את היהודים באשר הם יהודים הובילה לרצח יהודים בכל מקום שצבא הכיבוש הנאצי הגיע אליו, כולל צפון אפריקה. עוד ראוי לציין, שהנאצים רדפו ורצחו בשיטתיות גם צוענים, הומוסקסואלים וחולי נפש (גוטמן, 1990; יד ושם, 2015).

יש היסטוריונים (לדוגמה יהודה באואר, Bauer, 2001) הרואים בשורשי האנטישמיות הגרמנית את שנאת היהודים שהובילה עוד בימי הביניים לניסיון להכחיד את העם היהודי. היסטוריונים אחרים (כגון כרמון בתוך קרן, 1998) רואים בה תולדה של התקופה המודרנית הקשורה בעלייתם של הפשיזם ושל הלאומנות באירופה בכלל ובגרמניה בפרט.

כשלוש שנים אחרי תום מלחמת העולם השנייה קמה מדינת ישראל, ואליה היגרו חלק גדול משורדי השואה. התנועה הציונית כתנועה בולטת המיישבת את הארץ התפתחה עוד לפני מלחמת העולם השנייה, במאה ה-19, כחלק מהתעוררות התנועות הלאומיות באירופה. המונח ציונות הוצע על ידי נתן בירנבאום בשנת 1893 ואומץ בידי הרצל בקונגרס הציוני הראשון שהתקיים בבזל בשנת 1897. מטרת התנועה הציונית הייתה להקים בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל, וניכרה בה השפעתם של גלי האנטישמיות בעולם ושל הפרעות שנעשו ביהודים במזרח אירופה.

על ההתייחסות לשואה במדינת ישראל

במהלך השנים חלו שינויים רבים בהתייחסות למאורעות השואה, לקרבנותיה היהודים ולאופן עיצוב הזיכרון הציבורי על אודותיה. בשנים הראשונות לאחר קום המדינה לא הרבו לעסוק בשואה ולא התמקדו בחקר תקופה זו וקרבנותיה הרבים שחיו אז בארץ. מחקר היסטורי ראשוני על השואה החל להתנהל רק במהלך שנות השישים של המאה ה-20 על ידי ראול הילברג וחנה ארנדט (קרן, 1998). נושא השואה נכח בחיי אזרחי המדינה בעיקר באמצעות טקסי יום הזיכרון לשואה ולגבורה, שקיבלו מעמד חוקי כחלק מהחלטות הכנסת בשנת 1959 (קרן, 1998; Ben Amos & Bat El, 1999).

תחילה הייתה נטייה להדגיש את היבט הגבורה, ואכן ציון יום השואה נקבע ליום כ' בניסן כדי לציין את מרד גטו ורשה שפרץ ביום זה, וגם כדי להסמיכו לימים אחרים המציינים גבורה: פסח ויום העצמאות. רק מאוחר יותר, אולי בהשפעתם של משפט אייכמן שהתקיים באביב וקיץ 1961, של החרדה שהתלוותה לימי ההמתנה שלפני מלחמת ששת הימים (1967) ושל מלחמת יום כיפור (1973), החלה החברה הישראלית להתעניין בקרבנות השואה ולגלות אמפתיה כלפיהם (יד ושם, 2015; קרן, 1998; Ben-Amos & Bet-El, 1999). קביעת עיתוי הטקסים (הסמכתם ליום הזיכרון לשואה ולגבורה וליום העצמאות) היא גם ניסיון לקבע בתודעת העם את המעבר מחשש להכחדת האומה (בפסח וביום השואה) לניצחון (Ben-Amos & Bet-El, 1999).

אורון (2010) טוען שעם השנים הפכה השואה למרכיב דומיננטי בעיצוב זהותם של יהודים מכל הזרמים בארץ, ושהיא היום המכנה המשותף, המרכזי והכמעט בלעדי המלכד בין שדרות האוכלוסייה השונות. לצד הניסיון להבין את השואה בכלים היסטוריוגרפיים מדעיים לפי פרספקטיבות תאורטיות לגיטימיות שונות, התפתחו בארץ במהלך השנים מה שיכולים היו להיתפס כניסיונות לניצול השואה למימוש אינטרסים פוליטיים כאלו ואחרים. ואכן אחת הבעיות

הקשורות בציון יום השואה היא הניסיון לנתק את הדיון בה מהראייה ההיסטורית, ולטפל בה כאירוע נפרד, ייחודי, בלא ללוותו בניסיון להבין את משמעותה בהקשר ההיסטורי שבו התפתחה.

על הוראת השואה במערכת החינוך

נושא השואה נוכח במערכת החינוך בישראל החל משנות החמישים של המאה הקודמת, מה שמשקף את חשיבותו בעבור החברה הישראלית. הוראת הנושא בדרגות הגיל השונות כוללת שילוב של למידה פורמלית, בעיקר שיעורי היסטוריה בבתי הספר התיכוניים, ומגוון פעולות שאינן חלק מהשיעורים במערכת השעות הקבועה של התלמידים: טקסי זיכרון, ביקורים במוסדות להנצחת השואה, שמיעת עדויות מפי שורדים, צפייה בסרטי קולנוע והצגות תיאטרון, קריאת ספרות ילדים ועוד.

אחת מבעיות היסוד של הוראת השואה במוסדות החינוך בישראל היא המתח המתמיד בין הוראתה כתופעה היסטורית, הוראה המלווה בהתלבטויות ומונחית על ידי תפיסות שונות המשפיעות על הבנת שורשיה ומשמעותה, לבין הניסיון של אנשי ציבור, של פוליטיקאים ושל אנשי חינוך, לנתק אותה משורשיה ההיסטוריים ולהפוך אותה לאירוע א-היסטורי, מיסטי כמעט, שפקד את העם היהודי (יד ושם, 2015; קרן, 1998). מאז קום המדינה היה נהוג לקיים בבתי הספר טקסים ליום השואה והגבורה, והחל משנת 1963 נדרשו בתי הספר לקיים טקס דומה לציון יום הזיכרון לחללי צה"ל (Ben-Amos & Bet-El, 1999). בשנת 1979 החליט משרד החינוך להפוך את נושא השואה ליחידת לימוד חובה בתכנית הלימודים בהיסטוריה של בתי הספר התיכוניים (כץ, 2010).

עד לשנות השמונים, בהיעדר מקראות וחומרי לימוד מסודרים, תוך עיצוב זיכרון השואה על פי רוב באמצעות טקסי זיכרון: טקסים שמטבעם צבועים בצבעים דתיים וקושרים את המשתתפים בהם לאירועים ההיסטוריים באמצעים אמוציונליים (Ben-Amos & Bet-El, 1999). זאת ועוד, גם אחרי גיבוש המקראות המסודרות שמתמקדות באירועי השואה, לא הביעו המורים בתחילה התלהבות רבה מהשימוש בהן, אולי בין השאר בשל אופיין התאורטי והלא-דידקטי דיו לטעמם. בשנת 1982 יצא ספר הלימוד הרשמי הראשון להוראת השואה.

נראה היה כי המורים שמחו להפקיד חלק גדול מהוראת השואה בידי גופים שקמו בישראל להנצחת השואה וקרבתיה, כמו יד ושם, מוזיאון קיבוץ לוחמי הגטאות, משואה ועוד. פעילותם של הגופים שמחוץ למשרד החינוך בעיצוב זיכרון השואה של תלמידי ישראל משמעותית ביותר, ואף הולכת וגוברת בשנים האחרונות. על כל אלו נוספו בשנת 1988, בעידוד משרד החינוך, מסעות תלמידי בתי הספר התיכוניים לפולין: מצעד החיים כנגד מצעד המוות (כץ, 2010; קרן, 1998).

בשנת 1979 החליט משרד החינוך להפוך את הוראת השואה לחלק חובה בתכנית בתי הספר התיכוניים, ובשנת 1981 פורסמה תכנית לימודים חדשה בהיקף של כ-30 שעות לימוד (כץ, 2010). התלמידים בבתי הספר היסודיים ובגני הילדים המשיכו להיות חשופים לנושא השואה באמצעים כמו טקסי יום הזיכרון, ביקורים במוסדות להנצחת השואה, שמיעת עדויות וכיוצא בזה – אך לא באמצעות למידה כחלק ממערכת השיעורים הרגילה בבתי הספר.

במגמות להוראת השואה שהתפתחו בבתי הספר התיכוניים ניתן לראות שונות המתמקדת בשני ממדים מרכזיים: (1) מידת ההדגשה של הידע על השואה ושל הניסיונות להבין

את מאורעותיה לעומת הדגשת היבטים חווייתיים אמוציונליים שמתלווים אליה; (2) הניסיון להדגיש לקחים אוניברסליים כמו מאבק בגזענות בכלל והקפדה על שמירת זכויות המיעוטים, לעומת לקחים יהודיים-ציוניים הנגזרים מלימוד השואה כמו חשיבות הזיקה בין השואה לבין הקמת המדינה (כץ, 2010).

הנושאים המכוסים באמצעות חומר הלימוד הם אלה: האידאולוגיה הנאצית, תהליך ההשמדה, השפעת השואה על העולם היהודי, מאבקם של היהודים בנאצים, רקע היסטורי של השואה, מקומו של הפרט בשואה, אורח החיים היהודי במהלך השואה, חיי הקהילה היהודית לפני השואה. למורים מתאפשר בחירה של הנושאים וכן הם מורשים לבחור הדגשות שונות בתוך הנושאים.

עמדות כלפי לימודי השואה, של תלמידים, של מורים ושל מנהלים בבתי ספר תיכוניים ובחטיבות ביניים נבדקו באמצעות סקר נרחב של בתי ספר תיכוניים ושל חטיבות ביניים ממלכתיים וממלכתיים-דתיים, שנערך בשנים 2007–2009 באוניברסיטת בר אילן (כץ, 2010). ממצאי הסקר מצביעים על שביעות רצון גבוהה יחסית של התלמידים, של המורים ושל המנהלים מלימודי השואה בכלל ומהמסעות לפולין בפרט. מהממצאים גם עלה שההשתתפות במסעות לפולין מותנית במידה רבה ברמה החברתית-כלכלית של משפחות התלמידים (וורגן, 2008; כץ, 2010), ושהשתתפות זו לא הגבירה ולא הפחיתה את הזיקה, הגבוהה בלאו הכי, של התלמידים לזהותם היהודית הציונית.

מורים יותר מאשר מנהלי בתי ספר נוטים להדגיש את חשיבות הדגשים האוניברסליים בהוראת השואה. הן המורים והן המנהלים נוטים לייחס חשיבות גבוהה יותר לדגשים יהודיים ציוניים בהוראת השואה מאשר להדגשים אוניברסליים (78% מהמנהלים ו-67% מהמורים נוטים להעדיף דגשים ציוניים יהודיים בהוראת השואה בעתיד לעומת 57% מהמנהלים ו-60% מהמורים שמציעים להעדיף דגשים אוניברסליים). מעניינות גם הבחירות של המורים בהדגשת הנושאים: מורים מעדיפים ללמד על האידאולוגיה הנאצית ועל מכונת ההשמדה וממעטים ללמד על חיי הקהילות היהודיות לפני השואה. רוב המורים, המנהלים והתלמידים סבורים שהקמת מדינת ישראל הייתה התשובה על השואה. מורים להיסטוריה יותר מאשר מורים כלליים מדגישים צורך בלימוד קוגניטיבי ובהעשרת הידע, ואילו מורים שאינם מורים להיסטוריה מדגישים את חשיבות הלימודים החווייתיים. זאת ועוד, נמצא שמורים בבתי ספר ממלכתיים, הרבה יותר מאשר מורים בבתי ספר ממלכתיים-דתיים, הדגישו צורך להבליט בעתיד היבטים אוניברסליים הקשורים בשואה, כגון מאבק בגזענות והדגשה של זכויות המיעוטים. מחקר זה העלה שבאופן כללי מורים ותיקים תומכים בהכללת לקחים אוניברסליים יותר בעתיד, בהשוואה למורים צעירים, נתונים שמלמדים כנראה על התחזקות ההזדהות עם העם היהודי ועם הערכים היהודיים בקרב אנשים צעירים. נתון זה עולה בקנה אחד עם ממצאיו של אורון (2010), שלשואה מקום מרכזי במודעות הישראלית הלאומית ובמאמץ המושקע על ידי משרד החינוך בהוראתה (כץ, 2010).

בניגוד לשביעות הרצון הגבוהה יחסית מהוראת השואה, שמוצגת במערכת החינוך, עולים בשנים האחרונות קולות של היסטוריונים חוקרי שואה שחולקים על אופן טיפולה של מערכת החינוך בנושא השואה, בעיקר בנתק שנוצר בין הוראתה לבין הוראת ההיסטוריה של הקהילות היהודיות בעולם (יבלונקה בריאיון עם אור קשתי, 2010; באואר בריאיון עם דליה קרפל, 2013; קרן, 1998). נילי קרן (1998) כותבת: "המתח המתמיד בין סימני השאלה שמעמידים

ההיסטוריונים לבין סימני הקריאה שמציבים אנשי ציבור, פוליטיקאים ואנשי חינוך – ובהם בני הדור הראשון והשני לשואה, הוא הגורם המרכזי למצוקה שמתמודדת עמה הוראת השואה במדינת ישראל שנים רבות". משמעותית בהקשר זה היא המגמה המשתקפת במחקרים שערך אורון (2010), שמראים כי בשנים 1990–2008 חיזקו סטודנטים להוראה במדינת ישראל את הדגשתם של הלכחים הציוניים-יהודיים שנובעים מהשואה על חשבון אימוץ לקחים אוניברסליים הנובעים ממנה.

בתכנית "בשבילי הזיכרון", תכנית רב-גילית להוראת נושא השואה שאמורה להיות מיושמת החל משנת תשע"ה, נעשה ניסיון להסדיר את נושא הוראת השואה לכלל מערכת החינוך מגיל הגן עד סוף תיכון. בבתי הספר היסודיים לא מוסדה הוראת נושא השואה עד לאימוץ התכנית "בשבילי הזיכרון" בדצמבר 2014. כיוון שבמחקר זה אנחנו מתמקדים בגיל הגן, לא נעסוק כאן בהוראת השואה בבתי הספר היסודיים.

הוראת השואה בגן הילדים

עד להשקת התכנית "בשבילי הזיכרון" משנת תשע"ה הייתה מדיניות משרד החינוך בנוגע לנושא השואה בגני הילדים, בשונה מזו שבבתי הספר התיכוניים ובחטיבות ביניים, עמומה למדי. אמנם קיימת הבנה שבגיל הגן הילדים צעירים מכדי להתמודד עם נושא כבד משקל שכזה, אבל מנגד גם לא נשמעים קולות ברורים וצלולים הטוענים באופן חד-משמעי שאין ללמד באופן מכוון את נושא השואה עד גיל חטיבת הביניים, קל וחומר לא בגיל הגן. זאת למעט קולות בודדים של היסטוריונים כגון יהודה באואר (בתוך קרפל, 2013) וקרן (בתוך גליק, 2007).

ניתן למצוא את זרעי האמביוולנטיות בנוגע להוראת השואה בגני הילדים בסיכום של דיוני הכנסת בנושא זה, שהתקיימו בשנת 1985, המדווחים בספרה של נחמה ניר יניב (1990) שהשתתפה בהם כמפקחת ראשית על גני הילדים: "אין לדבר בגני הילדים על הוראת השואה; ילד קטן אינו יכול להבין ואינו יכול לשאת אסון נורא כל כך. עם זאת איננו יכולים להתעלם מן הנושא ולהימנע מלהתמודד עמו בצורה חינוכית" (ניר-יניב, 1990, עמ' 108). מדברים אלו עולה מצד אחד המודעות לעומס הרגשי שעלול לגרום לימוד השואה על ילדים צעירים, לצד הקושי של המחקרים ושל המחנכים שהשתתפו בדיונים להחליט על דחיית הלמידה על השואה לגיל מבוגר יותר.

באין מדיניות מחייבת וברורה של משרד החינוך, קמו במהלך שנות התשעים יוזמות שונות לטיפול בהוראת השואה בגן הילדים. אחד הקולות הבולטים שצידד בהוראת השואה כבר מגיל הגן הוא קולה של בת שבע דגן, ילידת 1925, גננת בעברה ופסיכולוגית, שהיא עצמה שורדת מחנה אושוויץ. דגן הגתה תכנית לימודים להוראת השואה בגן, תכנית שהסתייעה בספרי ילדים שהיא עצמה כתבה. דגן גורסת שנושא השואה "קשור באלימות קיצונית, שדוגמתה לא ידעה ההיסטוריה של המין האנושי" וש"במפגש עם השואה קיים הקונפליקט הבסיסי בין הנטייה הטבעית של האדם להדחיק את הנושא לבין הצורך והמחויבות לזכור [...] מורכבותו של נושא השואה הוא כשל נושאי המוות, המין או האלוהים" (דגן, 1993, עמ' 148).

מונעת ככל הנראה מהרצון שזיכרון השואה ייצרב בתודעתם של הילדים הצעירים, כתבה בת שבע דגן את ספרה בחרוזים "מה קרה בשואה?". לדבריה, "החרוזים והקצב ממתנים את

כובד התוכן ועוזרים לילד לזכור" (דגן, 1994, עמ' 328). כדי להתרשם מהגישה הישירה, ואף הבוטה, למפגש הילדים הצעירים עם הוראת השואה, נביא לדוגמה שני בתים מתוך הספר:

הוא [היטלר] שנא פולנים,
רוסים, צוענים,
אך יותר מכול – הוא שנא יהודים
זקנים, צעירים, אפילו ילדים.

היו לו צבא ונשק רב
לצאת עם חיילים לקרב.
ומה את חייליו לימד?
להשמיד,
להרוג
ולאבד.

הפסיכולוג דויד גרין (1993) הביע דעה הפוכה. לטענתו, יש להיזהר מחשיפה לשואה וודאי מעיסוק אינטנסיבי בה בגיל צעיר מדי (הוא התייחס בעיקר לילדים בבית ספר יסודי), וזאת כדי לא להביא להזדהות עם התוקפן שעלולה להיגרם כסוג של בריחה מהקושי להתמודד עם מצוקתם הקיצונית של קרבנות השואה. בדומה לגרין, נילי קרן (בתוך גליק, 2007), היסטוריונית ומי ששימשה כיועצת אקדמית למכון ללימודי השואה "משואה", גורסת כי אין לעסוק בנושא השואה לפני שהילדים מגיעים לחטיבת ביניים. היא מוסיפה ואומרת: "לפני שעוסקים בהטפה צריך לעסוק בידע" (בתוך גליק, 2007, עמ' 1).

כפועל יוצא של המבוכה שמאפיינת את הוראת השואה בגן הילדים, פרסמה בשנת 2008 הפסיכולוגית אורה גולדהירש מהאגף הקדם יסודי, באתר משרד החינוך, מסמך שמתייחס להמלצות להתמודדות עם סוגיית השואה בגני הילדים. במסמך זה מציגה תחילה גולדהירש את ההתלבטויות ואת הדילמות שמלוות את הוראת השואה בגנים, אך היא מגיעה למסקנה ש"על אף הרצון העז להרחיק ילדים צעירים מהרוע, מהאלימות, מהאכזריות ומהמפגש עם ההשמדה ההמונית מחד גיסא ועם הסבל והייסורים מאידך, יש למצוא דרך לפתוח בעבורם אשנב קטן למידע שהם ירכשו בהדרגה במהלך החיים". בהתייחסה לדרך שבה יש לעשות זאת, מציגה גולדהירש מאפייני התפתחות של ילדים בגיל הגן שיש להתחשב בהם בעת הוראת נושא השואה.

ברודי (Brody, 2009) הציג ניתוח תוכן של שיעור המתמקד בשואה של גננת בשם לאה וכן של ריאיון עם הגננת. המרכיב המרכזי בתכניתה של הגננת, מעבר להכנת הילדים לקראת הצפירה יום לפני השמעתה, היה שיעור של כ-30 דקות ביום השואה עצמו לכל ילדי הגן אחרי המשחק החופשי. לאה פתחה בהקדמה על הקשר בין היהודים לבין ארץ ישראל ואדמתה. היא החלה בסיפור יציאת מצרים והכניסה לארץ המובטחת, דילגה 2,000 שנה וסיפרה על היטלר הרשע שהשתלט על כל העולם והרג את היהודים בכל מקום שאליו הוא הגיע, כיוון שלא הייתה להם מדינה משלהם. היא דיברה על העצב שמתלווה לאירוע ועל המנהג לכבד את המתים על ידי עמידת דום והדלקת נר זיכרון. לאה ציינה ששישה מיליון יהודים נספו בשואה, והנחתה את

הילדים לחשוב על המתים בזמן השמעת הצפירה. היא גם הקפידה לציין שעם הנרצחים נמנו זקנים נשים וילדים. כקריטריונים להצלחת השיעור מנתה את אלה: (1) עמידת דום רציפה ומסודרת של הילדים במהלך שתי דקות הצפירה; (2) המשך תפקוד תקין של ילדי הגן אחרי השיעור; (3) שביעות רצון של הורי הילדים. ההבנה שסיפורים מעין אלו עלולים לחלחל לתודעתם של הילדים ולהתפרש בצורה מאיימת או שונה מזו שהתכוונה אליה, לא נלקחה כנראה בחשבון.

ברודי הציג את האחוזה של הקטגוריות השונות שאפיינו את הנושאים שהועלו, אך ללא התייחסות לתגובות הילדים לתכנים שעלו או להשלכותיהן. עוד מעניין להיווכח שברודי מציג את שיעורה של לאה בהתבוננות מחקרית ללא נקיטת עמדה בנוגע לאופן שבו הציגה את השואה. בשיעור המתואר על ידי ברודי ניתן לזהות את עקבות תפיסותיה של דגן, שמצדדת בהוראה ישירה של "עובדות" השואה, כדי שהילדים יזכרו אותה. ניסיונות לטפל בנושא השואה בגן הילדים בצורה ישירה פחות, ניתן למצוא לדוגמה בהצעתם של ארזי ובנשלוס (2011) ללמד את ילדי הגן על הקהילות של משפחותיהם לפני השואה.

במחלקת החינוך של מוזיאון "יד ושם" פיתחו תכנית התפתחותית רב-גלית להוראת השואה המכונה "בשבילי זיכרון". בשנת תשע"ד אימץ אותה משרד החינוך, והיא אמורה להיות מיושמת בגנים החל משנת תשע"ה. חלקי התכנית, המיועדים לגיל הגן ותקופת ראשית בית הספר היסודי, עוסקים באמצעות סיפורים בשלושה היבטים: ראשית – התמודדות היחיד בשואה, בהמשך – התמודדות המשפחות, ולבסוף – התמודדות קהילות שונות (משרד החינוך, 2014; גליק, 2007).

בגן הילדים בישראל הגננת היא הדמות המרכזית שמתווכת את התכנים השונים לילדים, לבד משיעורי ריתמוזיקה, ובשנים האחרונות נוספו חוגים שונים. מהבחינה הזו הגננת היא הדמות המרכזית שמובילה את התיווך של נושא השואה. בשל גילם הצעיר של הילדים לא עולה כלל שאלת המפגש הישיר של התלמידים עם מוסדות ההנצחה. הגננות אינן מקבלות הכשרה היסטורית מעמיקה, והכשרתן היחידה בתחום זה היא הידע שלהן משיעורי ההיסטוריה שלהן בתיכון. נושא השואה מטופל על ידן כחלק מרצף החגים והמועדים, שבלאו הכי משמש כנושא המארגן באופן מסורתי את התכנון השנתי בגני הילדים בארץ. זאת ועוד, במכללות להוראה ניתן חלק ניכר מלימודי השואה בידי גופי ההנצחה (יד ושם, לוחמי הגטאות, גבעת חביבה, משואה), ואלו חושפים את הסטודנטיות להוראה בתכניות לגיל הרך למידע היסטורי מצומצם, המתמקד בשואה במנותק מהרצף ההיסטורי שהיא חלק ממנו.

משרד החינוך החליט לאמץ את התכנית "בשבילי הזיכרון" של המחלקה הפדגוגית ב"יד ושם" אף שהגישה המיוצגת בה איננה עולה בקנה אחד עם הקונצנזוס הקיים בקרב היסטוריונים ואנשי חינוך. יתרה מזו, עמדתם התקבלה לפני שנבדקה עמדתם של הורי הילדים בנוגע להוראת נושא השואה בגני הילדים. קיימת אפוא ציפייה של משרד החינוך שהגננות ילמדו את התכנית, אלא שגננות אינן יכולות לשמש מעין צינור להעברת חומר בכלל ותכניות מובנות בפרט, שכן לידע שלהן ולעמדותיהן השפעה מכרעת על נכונותן ללמד את הנושא ועל האופן שבו ייעשה הדבר. בעקבות פרסום התכנית "בשבילי הזיכרון" הוצעו לגננות ברחבי הארץ השתלמויות בנושא הוראת השואה לגיל הגן. איכותן של השתלמויות אלו לא נבדקה. מטרידה מאוד מהירות ההיערכות ליישום ארצי של תכנית שלא היה די זמן לשקול את יתרונותיה ואת חסרונותיה לעומקם. בכל מקרה, המחקר הנוכחי נערך לפני השתתפותן של הגננות בהשתלמויות אלו.

במחקר הנוכחי ביקשנו לבדוק באמצעות סקר ראשון מסוגו, מהן עמדות הגננות בנוגע להוראת השואה, כיצד הן מנמקות את עמדותיהן, ומהם ספרי הילדים שמשמשים אותן לשם כך.

מתודולוגיה

סוג המחקר

המחקר בוצע בשיטה כמותית ואיכותנית משולבת. נתוני העמדה נמדדו באופן כמותי ובוצע ניתוח תוכן על ההערות הפתוחות של המשתתפות במחקר. הסקר הנוכחי הוא חלק ממחקר רחב יותר, שבחן היבטים שונים הקשורים בספריות בגני הילדים, על פי דיווחי הגננות.

מחקר חלוץ

מחקר החלוץ בוצע בקרב קבוצה של גננות ומורות לכיתות א–ב שלמדו בשנת תשע"ד לקראת השלמת תואר שני. הקבוצה כללה 23 גננות. השאלות שנשאלו במחקר החלוץ היו דומות לאלו שנשאלו במחקר עצמו: האם הסטודנטיות הן בעד או נגד הוראת השואה כבר מגיל הגן, ומהן הנמקותיהן לעמדתן זו. נמצא כי 47% מהמשיבות תמכו בהוראת השואה ללא הסתייגות, 13% מהן תמכו בהוראת השואה בהסתייגות כלשהי, 7% מהן התנגדו להוראת השואה, גם הן בהסתייגות כלשהי, ו-33% נוספות התנגדו להוראת השואה בגיל הגן ללא כל הסתייגות. ניתן לסכם, כי בקרב קבוצה זו היה רוב יחסי שצידד בהוראת השואה בגנים.

התפלגות התשובות מצביעה על כך שמדובר בנושא השנוי במחלוקת. בלטה גם תופעת ה"מתלבטות", שהיו כ-20% מהמשתתפות. התייחסויות אלו דרבנו אותנו לכלול שאלות על הוראת השואה בסקר הספריות שנערך במכללת לוינסקי בשנת תשע"ה, כדי להתרשם מהתפלגות העמדות בין התומכות בהוראת השואה כבר מגיל הגן לבין המתנגדות לה, בקרב מדגם גדול יותר של גננות.

המשתתפות

המשתתפות במחקר, שנערך בקיץ 2014, התבקשו להשיב על שאלות שעסקו בעמדותיהן כלפי הוראת השואה, לנמק עמדות אלו, ולציין את שמות ספרי הילדים שהן נוהגות לקרוא לילדים בנושא השואה. השאלות העוסקות בעמדות הגננות כלפי הוראת השואה נכללו ב"סקר ספריות"¹ בגני ילדים שהופץ באינטרנט. ברשימות התפוצה של הסקר נכללו גננות המאמנות בגנייה סטודנטיות ממכללת לוינסקי לחינוך להוראת הגיל הרך, וכן בוגרות ומוסמכות של התכניות לחינוך לגיל הרך במכללה. ב"סקר הספריות" השתתפו 150 גננות ובהן 98% נשים, שענו על שאלונים שהופצו כאמור באמצעות האינטרנט. הגיל הממוצע של הגננות היה 41.8 שנים בסטיית תקן של 9 שנים, והוותק הממוצע שלהן בעבודה היה 16 שנים בסטיית תקן של 6.2 שנים.

אשר להשכלת הגננות: 53% בעלות תואר ראשון, 41% בעלות תואר שני, ו-6% גננות מוסמכות. רוב הגננות (65%) רכשו את הכשרתן במכללות לחינוך במרכז הארץ – מכללת לוינסקי לחינוך או סמינר הקיבוצים. שאר הגננות קיבלו את הכשרתן בעשר מכללות אחרות. 94% מהגנים שנסקרו היו ממלכתיים ו-6% בלבד ממלכתיים-דתיים. 106 מתוך 150 הגננות שהשיבו על השאלונים הביעו עמדה בנושא הוראת השואה בגיל הגן.

כלי המחקר

כלי המחקר המרכזי היה שאלון סקר. בהקשר העמדה כלפי הוראת השואה התבקשו המשיבות להביע את מידת הסכמתן עם הטענה שיש ללמד את נושא השואה בגן הילדים, בסולם בן שש דרגות: מהסכמה מלאה עד התנגדות מלאה. המשיבות התבקשו גם לנמק את עמדתן ולכתוב את שמות ספרי הילדים שהן נוהגות לקרוא לילדי הגן בנושא השואה. כמו כן נוספה שאלה לגבי ספרי ילדים מועדפים בנושא השואה, וזאת כדי לעמוד בדרך נוספת על התכנים ועל אופן התיווך הרצויים בעיני הגננות בנוגע להוראת נושא השואה בגני הילדים.

ממצאים

בפרק הממצאים נציג ראשית את הנתונים הנוגעים לעמדות הגננות כלפי הוראת השואה כבר מגיל הגן, ובהמשך את הקטגוריות שהיו פרי של ניתוח תוכן שנערך על נימוקי הגננות בנוגע לעמדתן. במחקר זה נערך ניתוח תוכן מונחה-נתונים, שבו לא מוגדרות מראש קטגוריות תאורטיות אלא מזהות תמות העולות מתוך הנתונים. לבסוף יוצגו נתונים ופרשנות הנוגעים לבחירת ספרי ילדים המתמקדים בשואה כחלק מדרכי ההוראה של הנושא.

עמדות כלפי הוראת השואה

הגננות התבקשו להביע את עמדתן בנוגע להוראת השואה בגיל הגן. מן התשובות עולה שמדובר בסוגיה המעוררת מחלוקת: 37% מסכימות במידה רבה להוראת השואה בגן (סימנו 5 או 6 בסולם בן 6 דרגות), 36% מסכימות במידה בינונית (סימנו 3 או 4), ו-27% מסכימות במידה מועטה (סימנו 1 או 2). 79% מהמשתתפות שהשיבו על שאלת עמדתן כלפי הוראת השואה בגן, הוסיפו נימוקים. אחוז גבוה זה עשוי ללמד על מעורבות רגשית גבוהה בנושא.

ניתוח תוכן של התייחסויותיהן המילוליות של הגננות בנוגע להוראת השואה

ניתוח התוכן של התייחסויותיהן המילוליות של הגננות העלה שישה ממדים מרכזיים, שכל אחד מהם חולק לקטגוריות, כפי שמוצג להלן:

- 1) **הנמקות בעד הוראת נושא השואה בגיל הגן**
 - א) הוראת השואה כחלק מחיזוק הזיקה של הילדים לעם היהודי
 - ב) התאמה התפתחותית
 - ג) חשיפה לצפירה, לתקשורת ולמידע לא מבוקר מהסביבה
- 2) **הנמקות נגד הוראת נושא השואה בגיל הגן**
 - א) מורכבות פסיכולוגית של הנושא והכבדה רגשית על הילדים
 - ב) עמדות הורי הילדים בנוגע להוראת הנושא
- 3) **סגנון התשובות – שוני ברמת ההחלטיות של ההנמקות**
 - א) התייחסויות חד-משמעיות בעד הוראת הנושא כבר מגיל הגן
 - ב) התייחסויות המתלבטות בנוגע לעצם ההוראה ולדרכי התיווך
 - ג) התייחסויות אמביוולנטיות

4) אי-הבחנות

א. אי-הבחנה בין סיפורי עם והיסטוריה רחוקה (שמתלווים לחגים) לבין נושא היסטורי קרוב יחסית כמו השואה

ב. אי-הבחנה בין תופעת השואה לבין מושג המוות

5) **הסכמה מסויגת להוראת השואה, המושפעת מאופן תפיסת מאפייני ההתפתחות של ילדי הגן**

א. הוראת השואה מתאימה לילדים בגן חובה, אבל איננה מתאימה לילדי טרום-טרום חובה

ב. מוטב לילדים צעירים ללמוד באופן שטחי על נושאים טעונים

6) **דרכי הוראת השואה בגן הילדים**

א) טקס יום הזיכרון כדבר מובן מאליו

ב) התאמת דרכי ההוראה לרגישות הנושא ולהקשר

ג) ספרי ילדים

להלן דוגמאות מייצגות של כל אחת מהקטגוריות שעלו. לאחר הצגת כל הדוגמאות יוצג סיכום אינטגרטיבי של המשתמע מן הקטגוריות והממדים השונים.

1. הנמקות בעד הוראת השואה בגיל הגן

הוראת השואה כחלק מחיזוק הזיקה לעם וכתרומה לחוסן הלאומי

בקרב התומכות בהוראת השואה החל מגיל הגן עלתה לעיתים קרובות הנמקה זו:

"מדובר באירוע מאוד משמעותי בהיסטוריה של עם יהודי, שבעקבותיו קיבלנו מדינה.

חשוב שילדים ידעו על ההיסטוריה של העם והמדינה";

"אין לי ספק שהנושא צריך להיות מוזכר בגן מכיוון שזה חלק מהתרבות וההיסטוריה שלנו";

"השואה הוא חלק מסדר היום הלאומי שלנו, הוא חשוב ואסור לנו למוסס אותו, ולכן גם

בגיל הרך –גן חובה', על הנושא [להילמד] בדרך הנכונה עם ערכות מתאימות, סיפור

מתאים, טקס צנוע, ציורים של ילדי הגן".

נושא שעלה שוב ושוב היה הצורך להיות חזקים, ולהשיג זאת באמצעות שיתוף הילדים החל מגיל

צעיר בגבורה שגילה העם בהתמודדות עם אויביו:

"דרך הנושא אני גם מדגישה, כי חשוב לנו – כעם יהודי – להיות ביחד ולשמור על המדינה

שלנו. רק ככה נהיה חזקים";

"לדבר על התקומה [...], ובכך אני משלבת ליום העצמאות – לעם העצמאי שהפכנו להיות

במדינה שלנו. אפשר לדבר על ההצלה ועל העזרה שאנשים הצילו יהודים [...]. לחפש את

החלק 'המלא' בכוס".

התאמה למאפייני ההתפתחות של הילדים

היו גננות שלא הטילו כלל ספק בהתאמת הנושא לילדים בגיל הגן, אולם הסתייגות הועלתה בנוגע

לילדים עם צרכים מיוחדים:

"לגיל הגן בכללי – מתאים, לילדים על הספקטרום – פחות";

"צריך לחשוף אותם לנושא. השאלה איך ובאילו כלים".

כורח ללמד על השואה בגלל היחשפות הילדים לצפירה ולתקשורת

אחד השיקולים הנפוצים בעד הוראת נושא השואה היה היחשפותם של הילדים לצפירה ולאמצעי התקשורת, שבגללה, לדעת המשיבות, ההוראה הכרחית:

"בוודאי שצריך וחשוב ללמד. גם אם לא נלמד, הילדים יקלטו את מה שקורה מהסביבה. הסביבה מאוד ערנית לנושא, ואנחנו חייבים לתת מידע, אפילו כדי להכניס את המידע שניתן להם לפרופורציות";

"הילדים חשופים לנושא דרך התקשורת ודרך הצפירה";

"צריך להסביר כדי שידעו מעט על הנושא. כאשר מסתירים או מנסים לגונן יתר על המידה, [...] גדל החשש מהלא נודע";

"אילולא החשיפה בתקשורת ובסביבת הילדים, הייתי מונעת מהילדים את המידע הקשה כל כך לעיבוד אפילו למבוגרים כמונו";

"לאחר שעות הגן נמצאים הילדים בביתם, שם הם שומעים ורואים תכניות בנושא. ולכן חשוב שהצוות החינוכי, שממשיך את הבית, לא יתעלם וייתחס בהתאם לגילם של הילדים לנושא".

2. הנמקות נגד הוראת נושא השואה בגיל הגן

חוסר התאמה בין העומס הרגשי והקוגניטיבי של נושא השואה לבין מאפייני ההתפתחות של הילדים בגיל הגן

גננות אחדות העלו את המורכבות הפסיכולוגית שבהוראת נושא השואה, בייחוד בהקשר של ציון יום זה בסמיכות לחגים אחרים שמופיעים בהם סיפורים על רדיפת היהודים.

"לילדי שלוש-ארבע הנושא הזה מאוד מפחיד, לא ברור, אנחנו עוסקים במהלך השנה כל כך הרבה בחגים של מלחמות ו'רצו לכולתנו', אי אפשר לעסוק בזה כל הזמן. יש מספיק שנים שהנפש יותר חזקה ובוגרת לעסוק בזה, בואו נשאיר אותם קצת תמימים";

"במהלך שנות בית ספר הילדים ייחשפו לנושא. הנושא אינו מתאים לגיל";

"נושא גדול וטעון רגשות מכדי שהילדים יצליחו להכיל אותו";

"נושא השואה הנו נושא מורכב אפילו עבורנו המבוגרים, כל שכן עבור הילדים";

"אין צורך בחשיפה לתקופה כל כך חשוכה ונוראה כבר מהגיל הזה. כשיגדלו יהיה להם מספיק זמן ללמוד על השואה שהיוותה תקופה מאוד חשובה לעולם כולו וליהודים בפרט".

התנגדות מצד חלק מהורי הילדים ללמד את נושא השואה בגן הילדים

"בעולם בו אנו [ההורים] מגוננים יתר על הילדים מאוד קשה לספר על השואה מאחר

וההורים מבקשים לא להפחיד את הילדים וזאת למרות שהשיחה עם הילדים היא סביב

נושא הגיבור ואין דגש על המתים או האלימות שהייתה".

3. סגנון התשובות – שוני ברמת ההחלטיות של ההנמקות

ניתוח התייחסויותיהן של הגננות העלה שיש המתלבטות בנוגע לעצם הצורך או האפשרות ללמד את נושא השואה ולדרכי ההוראה או התיווך שלו, לעומת אחרות שהתגלו כהחלטיות מאוד בנושא. כמו כן התגלו התייחסויות מבולבלות או אמביוולנטיות.

התייחסויות החלטיות

"אין לי ספק שהנושא צריך להיות מוזכר בגן, מכיוון שזה חלק מהתרבות וההיסטוריה";
 "בוודאי שצריך וחשוב ללמד. גם אם לא נלמד, הילדים יקלטו את מה שקורה מהסביבה";
 "כחלק מהעיסוק בהיסטוריה של העם היהודי, חובה עלינו לקשר את הילדים לאירוע מכונן שהאיץ את הקמת מדינת היהודים, והוא מעביר מסרים חינוכיים של קבלת האחר והשונה, אי שימוש באלימות".

התייחסויות מתלבטות

"מסכימה בתנאי שלא נכנסים לתיאורים";
 "נושא השואה הנו נושא מורכב אפילו עבורנו המבוגרים, כל שכן עבור הילדים. לדעתי, חשוב להעביר את הנושא בדרך שהילדים יוכלו לספוג את המסר בלי שהדבר יעורר חרדות ופחדים. לצערי אינני יודעת איך לגשת לנושא. אשמח לעבור השתלמות בתחום";
 "יחד עם זה, לא כל גננת מספיק רגישה לדעת את המשקל המתאים והנכון למסור את האינפורמציה [...] אני מאמינה שמי שמרגישה נכון לספר גם יודעת באיזה צורה לספר, ומי שלא מרגישה נוח עם הנושא לא תספר".

התייחסויות שמשקפות בלבול ואמביוולנטיות

בשונה מההתייחסויות המתלבטות, שמשקפות הבנה של רגישויות, בהתייחסויות האמביוולנטיות ניכרת חוסר מודעות למורכבות הטיפול בנושא השואה:
 "אינני בעד הוראת נושא כל כך כאוב ומורכב בגיל הזה, אך אני בעד לימוד הילדים את העובדות היבשות, בלי להיכנס לפרטים שיוצרים בילדים חרדות".
 התייחסות זו המשקפת בלבול – התנגדות לכאורה ללמד את הנושא ובד בבד תמיכה בהוראה של "עובדות יבשות" – מעוררת את השאלה: אילו עובדות יבשות שאינן טעונות רגשית, ניתן ללמד בנושא השואה?

4. אי-הבחנות

עיון בהתייחסויותיהן של הגננות העלה את מה שאנחנו הגדרנו כאי-הבחנות בנושא הוראת השואה. על מהותן של אי-הבחנות אלו נעמוד בהמשך.

אי-הבחנה בין סיפורי עם המלווים חגים לבין התייחסות לאירוע היסטורי מן העבר הקרוב

"אין הנושא שונה משאר הטרגדיות שעבר העם היהודי בשאר חגי ישראל";
 "חשוב מהגיל הרך להטמיע את היסטוריית העם היהודי באותה המידה שמלמדים על סיפורי היהודים בחגים או בסיפורי התורה".

אי-הבחנה בין מוות כתופעה טבעית שהיא חלק מהחיים, לבין השואה

"אני חושבת שהילדים שלנו חווים מקרי מוות מכל מיני סיבות, ואם נסתכל בעם היהודי לאורך הדורות, שכן אנחנו מספרים לילדים באופן טבעי את סיפורי התורה, אפשר לספר

את סיפור השואה בצורה עדינה ביותר, כדי שיבינו שבכל דור ודור עומדים עלינו לכולנו, וכך הם חיינו, וזה חלק מהחיים שלנו, חלק בלתי נפרד" (סטודנטית לתואר שני).

5. הסכמה מסויגת להוראת השואה המושפעת מאופן תפיסת מאפייני ההתפתחות של ילדי הגן הוראת השואה מתאימה לילדים בגן חובה, אבל איננה מתאימה לילדי טרום-טרום חובה

"הנושא לא מתאים לילדים הצעירים ביותר, אולם לבוגרי הגן – כן";
 "לפי דעתי בגילאי חמש-שש צריך להתחיל לדבר, אך אין טעם לדבר עם ילדים צעירים יותר".

מוטב שנושאים טעונים יילמדו לילדים צעירים רק באופן שטחי

באחדות מההתייחסויות, כמו בהרגל לקרוא ספרי ילדים רק במליאה ורק פעם אחת או מספר מועט של פעמים, התגלתה אי-הבנת האופן שבו לומדים ילדים ובני אדם בכלל. היו גננות שהדגישו שהן מתייחסות ליום השואה רק ביום זה עצמו ולא מעבר לכך. דבר זה מעיד על כך שהן אינן מבינות שבדרך זו הילדים לא יבינו את הדברים לעומקם ולכן עלולים לפרש פיסות מידע לא ברורות באופן שיעורר את חרדתם, בלי שהגננת תהיה ערה לכך. נביא דוגמה לאי-הבנה שככל הנראה אינה מביאה בחשבון את הקושי שיש לילדי גן להבין רגשית את נושא השואה:
 "היום לפחות ילדים יש סבים שחוו זוועה זו. אני מלמדת את הנושא רק ביום השואה, טעימה שתיידע, תזכיר ותסביר. נושא חשוב לעברנו ועתידנו".

6. דרכי הוראה

טקס כמובן מאליו

מדבריהן של גננות רבות עלה שקיום טקס הוא עניין מובן מאליה, ואין מערערים על קיומו.
 "בכל מקרה חשוב להתייחס, אם זה בהדלקת נר זיכרון, עמידה בצפירה וכדומה";
 "גם בגיל הרך, 'גן חובה', יש לדבר על הנושא בדרך הנכונה עם ערכות מתאימות, סיפור מתאים, טקס צנוע, ציורים של ילדי הגן".

יש להתאים את דרכי ההוראה לרגישות הנושא ולהקשר

גננות רבות מתייחסות לצורך להתאים את הוראת השואה למאפייני ההקשר הספציפיים.
 "עם זה, אני ממליצה לוודא שכל הגננות יודעות להעביר נושא רגיש זה";
 "תלוי-גיל בעיניי. הקהילה בה הגן נמצא היא של יוצאי שואה, יש מוזיאון השואה והגבורה בתוך הקהילה. ניתן להעביר מידע בדרך שלא תחשוף אותם לכל סיפורי האימה והכאב, אלא להתמקד בגבורה. בעיניי זה תלוי-גיל ומינון";
 "ביום השואה אני מספרת שהייתה מלחמה קשה שבה מתו הרבה מאוד יהודים. זה היה אסון גדול, ומילה נרדפת לאסון גדול זו שואה".

תיווך סביב שאלות הילדים, ולא הוראה "מלמעלה למטה"

חלק מהגננות כופר בהוראה יזומה של נושא השואה על ידי הגננות, ודוגל בתיווך שיש בו היענות לשאלות הילדים.

"זה נושא שצריך להתייחס אליו רק במידה שהילדים מעלים אותו לדיון";

"אני רואה שמלמדים את הנושא רק אם נפתחת שיחה עם הילדים. אם הילדים מתעניינים ושואלים, אז מסבירים ברמה המתאימה לגילם, ולא צריך ללמד דברים שקשה לילדים להבין. זה עלול לגרום חרדות, בעיקר בגיל הצעיר" (סטודנטית תואר שני).

הקראת ספרי ילדים

על אף ההתלבטויות והמחלוקת שמתגלעת בין הגננות שהשיבו לסקר, נראה כי יש הסכמה ביניהן בדבר אחד: שני הספרים המוקראים ביותר הם שני ספריה של בת שבע דגן: *צ'יקה הכלבה מהגטו* ו*זה קרה בשואה* (קטעים מן הספר האחרון צוטטו בסקירת הספרות). שני ספרים אלו מטפלים בשואה באופן ישיר. הספר *צ'יקה הכלבה מהגטו* מספר סיפור לכאורה אופטימי על ילד שנאלץ בזמן המלחמה להיפרד מכלבה, חיית המחמד החביבה על המשפחה, ולמסרה לשכנה פולנייה על מנת שהכלבה לא תחשוף בנביחותיה את המשפחה שהסתתרה בגטו. הסוף הטוב מגיע: בסוף המלחמה שבה הכלבה למשפחה.

בעיניים של מבוגר הסיפור נראה אופטימי: המשפחה נשארת יחד, הכלבה שבה לחיק המשפחה האוהבת, ומופיעה בסיפור זה גם גיבורה: השכנה הפולנייה שמסכימה לארח את צ'יקה בזמן המלחמה ולהשיבה לבעליה מיד אחריה. אבל לא כן הדבר כשמסתכלים בסיפור הזה בעיני ילד בגן חובה בראשית המאה ה-21: עליו לנסות להבין את הכורח להיפרד מחיית המחמד האהובה ולהבין את הסיטואציה של חיים בגטו (הכיצד יבין ילד בגיל הגן בארץ את הסיטואציה של כורח לחיות בגטו בהגבלות התנועה ובסכנת החיים הכרוכים בכך?!). סיפור זה כסיפורים אחרים מסופר פעם אחת או במקרה הטוב פעמים ספורות, לרוב במליאת הגן, בלי שהגננות בודקות מה קלטו, זכרו והבינו ממנו הילדים. קריאה בודדת של ספר מעין זה עלולה להשאיר את הילדים בשאלות, בתהיות ובחרדות גדולות, שלא יוכלו להתמודד עמם בגילם הצעיר. אין זה משום חוסר יכולתם להבין את השואה, שכן ודאי שאינם יכולים להבינה. גם אנשים מבוגרים מתקשים להבין את הטרור ואת הרשעות שבהחלטה להשמיד עם. אולם לילדים יש קושי מיוחד לעכל את המידע שבסיפור זה מבחינה רגשית.

רק אחת הגננות שהשיבה על השאלון התייחסה בעקיפין לאי-ההתאמה של הספר *צ'יקה הכלבה מהגטו*, באמרה: "אינני חושבת שהילדים יכולים להכיל סיפורי שואה, גם לא פשוטים, על כלבה בגטו. על אחת כמה וכמה ילדי חינוך מיוחד. ביום השואה אני מספרת שהייתה מלחמה קשה ובה מתו הרבה מאוד יהודים. זה היה אסון גדול, ומילה נרדפת לאסון גדול זו שואה."

סיכום הממצאים

מניתוח הממצאים המובאים ניתן ללמוד, שלגננות התייחסויות עשירות ומגוונות בנושא הוראת השואה לילדים. כולן, גם המצדדות בהוראת השואה החל מגיל הגן וגם המתנגדות, רואות בשואה אירוע חשוב ומרכזי בהיסטוריית העם היהודי. המחלוקת מתמקדת ב"מה", ב"כמה", ב"מתי" וב"איך" להפגיש את הילדים עם נושא השואה. כשליש מהגננות המתנגדות להוראת השואה בגנים טוענות שהנושא ההיסטורי הזה קשה לעיכול אפילו עבור אנשים מבוגרים, ולכן יש להמתין לגיל בית הספר היסודי או לגיל בית הספר התיכון כדי ללמוד. בתוך קבוצה זו של המתנגדות יש מיעוט שמתייחס גם לדרכי ההוראה: אם הילדים יעלו תהיות או שאלות, על הגננות להשיב להם, אבל אל להן ליזום למידה בנושא.

רוב הגננות סבורות שיש ללמד את נושא השואה בגני הילדים במינונים מותאמים לילדים. בקרב אלו הגורסות שיש ללמד את הנושא, יש כאלו שאינן מביעות כל התלבטות, אבל גם אינן מפרטות כיצד עליהן ללמד את הנושא. לצד אלו יש גם קבוצה קטנה של מתלבטות, שעל אף הסכמתן שיש ללמד את הנושא, מרגישות שאין להן או לחברותיהן ידע וכלים כדי לטפל בו ברגישות הראויה. בין דרכי ההוראה שהוזכרו, ניתן למצוא טקסים שכוללים הדלקת נרות ועמידת דום בזמן הצפירה, הוראה של הנושא (לא ברור כיצד אמור הנושא להילמד) וקריאת ספרי ילדים. בשאלת ההתאמה של הוראת נושא השואה לילדים בגיל הגן, כשליש מהגננות הגורסות שהנושא אינו מתאים כלל, ואילו אחרות גורסות, שהנושא מתאים לילדים בגן חובה (גילאי חמש-שש) בלבד. ניתן לראות לדעתנו בהפרדה גילית זו סוג של אי-הבנה מעמיקה של מאפייני ההתפתחות בגיל הגן. הראייה ההתפתחותית שמצטיירת מהתייחסויות אלו היא טכנית: האם התבגרותם של ילדים בשנה או בשנתיים (גיל שש לעומת ארבע) הופכת אותם כשירים להבין את זוויות השואה? האם שנה נוספת מאפשרת לילדים מבנה נפשי בוגר שיכשיר אותם להבין את מורכבות השואה?

יש גם גננות הגורסות שהנושא מתאים לילדי גן בחינוך הרגיל, ולא לילדים עם צרכים מיוחדים. גם בהתייחסות זו, שמבחינה בין ילדי גן "רגילים" לבין ילדים עם צרכים מיוחדים, מתגלה אי-הבנה של המבנה הנפשי של ילדים בגיל הגן. עמדתנו היא שבטיפול בנושא כמו השואה, אין הבדל גדול בין ילדים בני שלוש, ארבע, חמש או שש.

היו גננות שהתייחסותן להוראת נושא השואה הביאה בחשבון גם מאפייני הקשר, למשל דעת הורי הילדים והצורך להתאים את דרכי ההוראה להתייחסות בבית, או התייחסות לאופי היישוב: אחת הגננות כתבה שהגן שלה נמצא בקיבוץ ובו מוזאון בנושא השואה, ועל כן היא מוכרחה להתייחס לנושא בצורה כזו או אחרת – גם אם רגישה ומצומצמת. היו גננות שטענו שחשיפת הילדים לנושא השואה בתקשורת ולצפירה מחייבת אותן ללמד את הנושא. בהקשר זה, אחת הגננות סיפרה שהיא מקשיבה לשאלות הילדים ומשיבה עליהן, ואילו אחרת אמרה שהיא אומרת לילדים שהצפירה מושמעת כדי לזכור מלחמה שהייתה פעם, ואינה מוסיפה עוד מידע. מכאן ניתן ללמוד שמול הכורח של הסביבה שלכאורה כופה עלינו התייחסות, יש גננות המוצאות דרכים להתמודד עם נושא השואה בלי להתעמק בהוראתו. היו גם גננות אחדות שהתייחסו לריבוי האזכורים של השמדת יהודים בחגים במהלך השנה ולנזק שעלול להיגרם לילדים עקב חשיבה מצטברת בנושא.

סוגיה אחרונה הראויה להתייחסות היא הנטייה של חלק מהגננות לכלול בכפיפה נושאית אחת את ההתייחסות לשואה ואת סיפורי העם המתלווים לחגי ישראל. חיבור זה חושף אי-הבנה מסוימת שכן יש להבחין בין סיפור עם, שבמהותו נועד להעביר מסר חשוב ואין חשיבות רבה לשאלה אם התרחש במציאות אם לאו, והסיפור מרוחק בזמן ועל כן ההתבוננות בו אינה מעוררת מועקה נפשית, לבין אירוע היסטורי ממשי שהיה ועודו בבחינת טראומה אנושית ולאומית עד עצם היום הזה, ובהיותו "אמיתי" וקרוב, הוא מאיים הרבה יותר.

החשבנו כאי-הבנה גם את האמירה שאין להסתיר מהילדים התייחסות לתופעות טבעיות כמו המוות, ועל כן כך יש לנהוג גם בנושא השואה. זו טענה שלא עלתה בסקר אלא על ידי גננת מקבוצת הסטודנטיות לתואר שני, אך נכללה במאמר זה הן בשל טענות דומות הנשמעות מגננות גם מחוץ לסיטואציית המחקר הנוכחי והן בשל טענה מסוג זה שהועלתה על ידי דגן (1993).

נדרשת הבחנה ברורה בין תופעת המוות, שאכן פוקד משפחות או בעלי חיים בסביבת הילד, ויפקוד כל אחת ואחד מאתנו – לבין השואה, שהיא תופעה היסטורית קיצונית של רצח עם, ועל כן אין זה הכרחי להפגיש עמה את הילדים באופן יזום. ועוד בנושא המוות: אף שילדים צריכים ללמוד להשלים עם הכרחיות המוות כחלק מהחיים, והם יעשו זאת בקצב שלהם ובכלים שעומדים לרשותם, לא יעלה על הדעת שגננת תחליט ללמד את נושא המוות כהחלטה שרירותית וללא סיבה מידית. הילדים פוגשים את המוות כחלק מחייהם, והזמן המתאים לטפל בסוגיה רגישה אך הכרחית זו הוא סביב אירועים ממשיים: היתקלות בציפור מתה, מוות של סב במשפחה ועוד. גם במקרים כאלה השיחה היא אישית או בקבוצות קטנות, והדיון הוא סביב שאלות שהילדים מעלים, ואין זה נושא שנלמד במליאה.

דיון

מניתוח ממצאי המחקר, הן מנתוני מחקר החלוץ והן מנתוני הסקר, עולה שהוראת השואה בגני הילדים שנויה במחלוקת בקרב הגננות. התכנית "בשבילי הזיכרון", שפורסמה בסוף שנת 2014 ומחייבת את הגננות החל משנת הלימודים תשע"ה, נועדה לחלץ מהמבוכה המאפיינת את הוראת השואה בגנים ולהסדיר את ההוראה הזו. עם זאת התכנית "בשבילי הזיכרון" לא נותנת מענה אמיתי על בעייתיות הוראת השואה בגיל הגן. טענתנו היא שעל אף כוונותיה הטובות אין בה מענה מעמיק על ההתלבטויות שהועלו על ידי הגננות אשר להוראת הנושא ועל אי-ההבנות או על אי-ההבחנות שמצאנו בהתייחסויותיהן.

תכנית זו אימצה למעשה ללא ביקורת את התכנית שנהגתה ב"יד ושם", והיא מיישרת קו במידה רבה עם גישתה להוראת השואה של בת שבע דגן, שעל פיה על הגננות ליזום מפגש ראשוני ומבוקר של ילדי הגן עם חלק מעובדות השואה, למרות הקושי שבדבר. ואכן בקרב המצדדות בהוראת השואה בגיל הגן מבין הגננות שהשתתפו במחקר, מורגשת מאוד השפעתה של התכנית שהתוותה דגן (1993, 1994) בשנות התשעים של המאה הקודמת, שעיקרה חשיפה ישירה של הילדים לנושא השואה. חשיפה זו תכלול מסירת מידע ופרטים על מושגיה המרכזיים של השואה, בין השאר באמצעות ספרי הילדים שכתבה דגן. דוגמה בולטת של יישום מעין זה המשלב עובדות היסטוריות לחיזוק הזיקה שבין עם ישראל לבין "אדמת הארץ", אפשר למצוא במקרה של הגננת לאה, המדווח במאמר של ברודי (Brody, 2009), מחקר שממצאיו הוצגו לעיל בסקירת הספרות.

אנו מציעים שפרקטיקה זו תיבחן בשנית על ידי קובעי המדיניות החינוכית לגיל הרך. זאת משום שנראה לנו שטיפול ישיר זה עלול להקשות רגשית על הילדים בטווח המידי, ולהשפיע עליהם בגיבוש תפיסת עולם שביסודה הראייה ש"כל העולם נגדנו". הדבר עלול להתפתח כפועל יוצא של חרדות וגם בשל סמיכות הדיון ביום השואה לדיון בחגים ובמועדים קרובים אחרים כמו פורים, פסח ויום הזיכרון, שגם בהם יש סיפורים היסטוריים קשים שמשתמעת מהם רדיפה של היהודים.

אנו מסכימים עם הצעתה של קרן (בתוך גליק, 2007), שההוראה הפורמלית של השואה תתחיל בגיל חטיבת הביניים, שבו ילדים יכולים לשלב הבנה של עובדות היסטוריות עם הרגשות המתלווים להבנה זו. תפיסה זו עולה בקנה אחד עם הנימוק העיקרי שנתנו הגננות המתנגדות להוראת השואה בגן הילדים, והוא אי-התאמתו של לימוד נושא זה לגיל הילדים.

הימנעות מהפעלת תכנית איננה התעלמות משאלות הילדים על השואה

ראוי לציין, כנטען על ידי קרן (בתוך גליק, 2007) וטל (Tal, 2013), שהימנעות מהפעלת תכנית מכוונת שמתמקדת בשואה בגן הילדים איננה שקולה להתעלמות משאלות שילדים שואלים בנושא. רק גננות מעטות במחקר זה אכן הציעו דרך זו של טיפול בנושא השואה: מענה על שאלות ילדים בנושא השואה בד בבד עם הימנעות מהוראה יזומה על ידי הגננת. בהמשך לכך מומלץ להיות קשובים לשאלות, לתהיות ולהבעת החששות של הילדים, ולהשיב להן באופן ענייני, בלי לרדת לפרטים טכניים הקשורים בחיים בגטו, במחנות הריכוז ובמכוונת ההשמדה בתקופה הנאצית. מנגד, כמצוין על ידי קרן, אין לומר לילדים שילמדו על השואה רק כשיגדלו. בניגוד לפרקטיקות דידקטיות המגבילות הבעה ביום השואה למתרחש סביב הטקס, כדוגמה המוצגת במאמרה של טל (Tal, 2013), מוצע שבימים שלפני יום השואה ואחריו יוצעו לילדים מגוון של פעילויות חופשיות המעודדות הבעה (ציור, עבודה בחומר, בנייה, משחק סוציו-דרמטי), ללא זיקה לאירוע זה או אחר. התבוננות מעמיקה של הגננת בהבעה החופשית של הילדים עשויה לכוון אותה לשאלות ולמצוקות המעסיקות את הילדים בכלל וסביב ציון יום השואה בפרט.

עידוד התלבטות גננות כתחליף לגישה הדידקטית המתעלמת ממשמעויות שגונות וילדים מייחסים לשואה

מעודד למצוא קבוצה לא קטנה של גננות אשר מתלבטות מהי הדרך הראויה לשוחח עם ילדי הגן בנושא השואה. התלבטויות אלו מלמדות לדעתנו על הבנה מעמיקה של מורכבות הנושא, ומשקפות נטילת אחריות. זאת משום שאין מדובר בנושא שאפשר ללמדו בדרך של שגרה מבלי לשקול את השלכותיו על רווחתם הרגשית של הילדים. בהקשר זה מעניין לציין שברודי וכהן (Brody & Cohen, 2012), היחידים שפרסמו תכנית שיטתית להוראת נושא השואה במסגרת הכשרת הגננות בטרם-תואר, מציינים שהם מבקשים לסייע לסטודנטיות בשנה א' המתלבטות בעניין. בעניינו חשוב לעשות את ההפך: לחשוף את הסטודנטיות להוראה ואת הגננות לתפיסות השונות הנוגעות לפרשנות השואה. חשוב שמחנכות של ילדים צעירים יבינו את התופעה על הרצף ההיסטורי ויתלבטו בדרכי הוראתה בגן. גישה זו, שנותנת ביטוי לנקודות שבמחלוקת, עולה בקנה אחד עם התייחסותו של באואר בריאיון שנתן לרגל צאת ספרו "העם החצוף" (קרפל, 2013), ובו אמר: "הריבים והמחלוקות התמידיים הם המנוע הדוחף את תרבותו [של העם היהודי] קדימה, אחורה או לצדדים. זה סם החיים של קיומו".

האשליה של אפשרות להתאים תכניות לימודים מורכבות לנומרות התפתחותיות צרות

במחקר הנוכחי נמצאו גננות שטענו שאין לחשוף ילדים בגן טרום-חובה להיבטים הקשורים בנושא השואה, אלא רק ילדים בגן חובה. אמירות אלו הן לדעתנו ביטוי לחוסר הבנה של הגננות בנוגע לתהליכי התפתחות. אלא שטענה זו של הגננות משתתפות הסקר נשענת על המלצות משרד החינוך בנושא (גולדהירש, 2008; משרד החינוך, 2014). טענתנו היא שגם מהמלצה זו וגם מחלק מההנמקות של משרד החינוך משתקפת גישה טכנוקרטית להתפתחות ולחינוך. לא נראה שילד בן חמש, שש או שבע במדינת ישראל של המאה ה-21 מסוגל להבין את המציאות המוטורפת שעמה אולצו להתמודד יהודים וקבוצות נוספות דוגמת הצוענים במהלך מלחמת העולם השנייה.

אשר להתאמה התפתחותית, במשרד החינוך נשענים לעיתים על תפיסות מיושנות בנוגע ליכולותיהם של ילדים. תאומים (2011) למשל, קובעת שילדים צעירים מתקשים לגבש קשר של סיבתיות – קשר בין סיבה למסובב. קושי זה הוא אחד הקשיים בהוראת נושא השואה. בשונה מתפיסה זו מצאו גופניק, גריפית ולוקס (Gopnik, Griffiths & Lucas, 2015) שילדים צעירים (בני ארבע) מיטיבים להסיק קשר סיבתי ולנסח עקרונות מופשטים על בסיס התנסותם בהשוואה לילדים בוגרים יותר (בני שש). ילדים צעירים הם גם שיטתיים פחות באופן הלמידה שלהם, ממוקדים פחות, מתוכננים פחות ויודעים פחות מהילדים הבוגרים. חוקרים אלו, בהתבסס על מחקרים נוספים שערכו, קובעים שילדי גן, פעוטות ואף תינוקות נוטים להסיק מסקנות על סיבתם.

על כן הבעיה בהוראת השואה במתכונת המומלצת על ידי משרד החינוך במסגרת התכנית "בשבילי הזיכרון" וכמשתקף מהפרקטיקה של גנות, גם אלו שהשתתפו בסקר הנוכחי, היא שהחשיפה קצרת המועד ונטולת ההקשר המעמיק לסיפורים מהשואה (שהרי מומלץ לטפל בסוגיה רק בסמיכות ליום הזיכרון, לפי חוזר מנכ"ל תשעה/4א), משרד החינוך, (2014) עלולה להוביל חלק מהילדים למסקנות מעוררות חרדה בנוגע לחייהם. במסגרת ההוראה הספורדית הזו עלולה הגננת לא לדעת איך הבין כל ילד את הנאמר על ידה, ומה מסקנותיו על השואה. הניסיון לקבוע שבתחילת הדרך נכון לחשוף ילדים לסיפורים אישיים, מתעלם מנטייתם של ילדים לשאול את עצמם שאלות מעבר למה שתכנית הלימודים מבקשת לקבוע.

בעת ההתלבטות בנוגע להוראת נושאים טעונים רגשית דוגמת השואה, אנו מציעים לאמץ את גישתם הביקורתית של דהלברג, מוס ופנס (Dahlberg, Moss & Pence, 2013) כתחליף להסתמכות על התפיסה הטכנוקרטית של התפתחות הילדים, שמתבטאת הן אצל דגן והן במסמכים של משרד החינוך. חוקרים אלו גורסים שאין לצמצם שאלות של התאמה פדגוגית כך שיתאימו לנורמות התפתחותיות כאלו ואחרות, שהופכות את הילדים לאובייקטים ואת ההוראה למעשה טכני. לדעתם ראוי להבין את המשמעות של חוויית חיים או של למידה כזו או אחרת של הילדים בהקשר נתון. בעקבות זאת אנו מציעים להתעמק במשמעות שמייחסים לשואה גנות וילדים, כבסיס לקביעת מדיניות בנושא הוראת השואה בגני הילדים. חשוב אפוא בעינינו שמחנכות יתמקדו בכמה שאלות משמעותיות כמו (1) מהי משמעות השואה בעבורן, (2) מה הייתה עשויה להיות משמעות השואה עבור ילד צעיר בסיטואציה של גטו או של מחנה ריכוז, (3) ולבסוף – אילו משמעותיות עשויים ילדים צעירים בתחילת המאה ה-21 במדינת ישראל לייחס לסיפורים אופטימיים לכאורה הכוללים כליאה בגטו, קריעה מבני משפחה או מחיות מחמד קרובות, רעב או סיוע של לא יהודי. חשוב שנשאל את עצמנו, האם יודעים הילדים במה מדובר.

בניגוד להכשרה הראויה בעינינו, הכוללת התמקדות מעמיקה בדילמות ובחילוקי דעות הקשורים בשואה לצד התעמקות בעובדות היסטוריות על משמעויותיהן בקרב סטודנטים להוראה ולגנות, מציגים ברודי וכהן תכנית שיטתית וסדורה להוראת השואה בקרב גנות (Brody & Cohen, 2012). תכנית זו כוללת רצף של שני ביקורים במוזאון "יד ושם" ושיחות בעקבותיהם, צפייה בשיעור של גננת מנוסה והתנסות בהוראת השואה. זאת בלי להתייחס כלל לתגובותיהם של הילדים לשיעור (למשל אמירות, ציורים, שאלות שהילדים מעלים) וללבטים שראוי שיתלוו לבחירת התכנים ולדרך הוראתם. בתכנית זו מומלץ לספר לילדים סיפור על ילד

שחי בגטו, וניצל גם בעזרת לא יהודים, בדומה להמלצותיה של דגן וכפי שעולה בקנה אחד עם התכנית ההתפתחותית של המחלקה לחינוך במוזאון "יד ושם".

כאמור אנו מטילים ספק בסיכוייהם של סיפורי התמודדויות בגטו בשואה הכתובים בדרך ישירה, להיות מופנמים בתודעת הילדים, ומציעים בדומה לתכנית שנבנתה על ידי סימה גולן (גולן, 1993) לבתי הספר היסודיים, לבחור ביצירות ספרות מעודנות יותר, המטפלות בסוגיות מוסר כגון פגיעה באחר וגזענות, בדרך אמנותית, סימבולית, מרוחקת ומעודנת. דוגמאות לספרי ילדים שמטפלים בסוגיות מוסר רלוונטיות הן אלה: "דירה להשכיר" מאת לאה גולדברג; "שלושת הפרפרים" מאת לוי קיפניס; "אוזו ומוזו מכפר קקרוזו" מאת אפרים סידון ועוד.

תיאום עם הורי הילדים

סוגיה נוספת שעלתה במחקר זה ומחייבת התייחסות נוספת בהקשר של הוראת השואה היא התיאום עם הורי הילדים. אחדות מהגננות שהשתתפו בסקר טענו שהתייחסויותיהם של הורי הילדים עשויות להשפיע עליהן בהוראתן את נושא השואה. במקרה אחד אף הושמעה ביקורת על נטייתם של הורי הילדים להגן יתר על המידה על ילדיהם הצעירים בבקשתם להמעיט בלמידה על אודות השואה.

לנו נראה כי יש הכרח לשתף את הורי הילדים בדרכי ההתייחסות לנושא השואה בגן הילדים, משום שהוראתו עשויה להשפיע הן על הרווחה הרגשית המידית של הילדים והן על תפיסות עולמם העתידיות. שיתוף זה עשוי להוביל את הגננת גם להכרת מאפייני הרקע הרלוונטיים לשואה של משפחות הילדים (רקע משפחתי בהקשר השואה עצמה וגם מקרי מוות או טראומות אחרות במשפחה, שעלולים להשפיע על האופן שבו מבינים הילדים את השואה), וכן לגיבוש הבנות מה ראוי ומה לא ראוי לעשות עם ילדים ביום זה בגן ובבית. גיבוש עמדה זה ייעשה תוך כדי הפעלת שיקולי דעת בבחירת ספרי ילדים ראויים בנושאים רלוונטיים בגן ובבית; בתכנון העבודה ביום הזיכרון לשואה בגן; ובאופן החשיפה של הילדים לתקשורת ביום זה, למינוח ולתכניה.

בנושא שיתוף ההורים בהוראת השואה, קיימת המלצה של ניר-יניב, שכנראה אינה מקוימת באופן נרחב: "יש לערוך מפגשי הורים לפני יום השואה, ויחד לחפש את התשובות המתאימות, את הסיפורים המתאימים ואת הדרך הנאותה להתמודד עם הבעיה, על מנת לא לפגוע בנפשו של הילד ולהגן עליו מפני סיכונים וחרדות. השותפות הזאת בין הורים וגננות תקרב אותם אלה לאלה, ותוסיף רבות לאווירת האמון ההדדי בין הורים ומחנכים" (ניר-יניב, 1990, עמ' 183). ואכן בתכנית "בשבילי הזיכרון" של משרד החינוך מומלץ שגננות יעדכנו את הורי הילדים באופן שבו הן בוחרות לטפל בנושא השואה.

סיכום והמלצות

בשל המורכבות של הוראת נושא השואה בגני הילדים ובשל חילוקי הדעות המתגלעים בין הגננות, נראה שמתבקשת קביעת מדיניות ברורה בנושא, שתנחה בין היתר גם את מה שאין לעשות בגני הילדים ביום השואה. כך לא יישאר השדה חשוף ליוזמות שאינן בהכרח מתאימות לילדים הצעירים החיים במדינת ישראל של המאה ה-21. לדוגמה, נראה כי חשוב לשלול באופן חד-משמעי טקסי זיכרון בגני הילדים, זאת משום שילדים צעירים ודאי אינם מבינים את משמעותם. לעיתים קרובות ניהול טקסים הוא דרך "להכניס את הילדים" למצב רוח קודר, אך הוא גם פתח

להתעוררות רגשי אשמה בקרב הילדים במקרה ש"אינם מצליחים" לחוש עצב או לחשוב את מה שהגננת מנחה אותם לחשוב. אין להתעלם כמובן מה"פיתוי" לבנות כבר מגיל צעיר זיקה אמוציונלית לטקסים מעין אלו, העשויה לבנות את התשתית להזדהות עם העם.

חשוב לדון בכובד ראש מהם הספרים המומלצים, ואילו עדיף שלא לקרוא. כמו כן יש להימנע מניהול שיעורים בנושאים רגישים במליאת הגן, כאלו שאין הגננת מסוגלת לצפות את השלכותיהם על הילדים בכלל ועל ילדים יחידים בפרט, ואת האופן שהילדים ישבצו את תוכנם בתוך תודעתם.

התכנית "בשבילי הזיכרון", שפורסמה על ידי משרד החינוך בדצמבר 2014, אינה נותנת לדעתנו מענה מספק על מבוכת הגננות בנושא הוראת השואה. כמו כן נראה, כפי שגולדהירש עצמה העידה בריאיון שנערך עמה לאחרונה (משל, 2015), שתכנית זו מיסדה את אשר היה מקובל על האגף הקדם-יסודי והומלץ לגננות עד כה. גם לדבריה, התכנית "בשבילי הזיכרון" אינה מחדשת דבר, ומהריאיון שנתנה לנגה משל עלה המסר, שההתנגדות להוראת השואה בגנים משקפת היסטוריה של המתנגדים.

הנה דוגמאות אחדות להיעדר מענה של התכנית: אחד מעקרונות התכנית הוא התאמת התפתחותית של התכנים לגיל הילדים – איך ידעו הגננות לערוך התאמות שכאלו? כמו כן נשאלת השאלה מה מתוך סיפור השואה מתאים להילמד על ידי ילדי גן חובה. הרי מהות לימוד נושא השואה איננו הסבר של מילים לא מוכרות, שכן יש קושי להסביר בשל המשמעויות ההיסטוריות העמוקות שמסתתרות מאחוריהן. עיון במסמכי משרד החינוך מעלה כי לעיתים מתקיימת בהם הפרדה בין המילים לבין משמעויות עמוקות אלו. הטיעון כי יש להימנע מהוראת השואה בגן איננו מנומק בקושי להסביר את המילה "שואה" (שהסברה המילולית הוא אסון קשה שקרה, כמוצע על ידי משרד החינוך), אלא במפלצתיות המעשים שנעשו על ידי המשטר הנאצי, שאין היגיון רב להפגיש עמם ילדי גן.

זאת ועוד, התכנית "בשבילי הזיכרון" כוללת אמירות אמביוולנטיות על הוראת נושא השואה בגיל הרך. אמירות אלו עשויות לדרבן גופי הנצחה, אנשי מקצוע פרטיים וגננות להמשיך לתכנן ערכות מובנות להוראת השואה. בתכנית עצמה נאמר: "תפקיד גן הילדים כמסגרת החינוכית שאליה הילדים משתייכים הוא לשמר להם את תחושת הביטחון והמוגנות מחד גיסא, ולאפשר להם להיחשף באופן מבוקר לתכנים העולים בתקשורת ובקרב הציבור ביום הזיכרון לשואה ולגבורה מאידך גיסא" (משרד החינוך, 2014). לדעתנו, כל חשיפה יזומה על ידי גננות לנושא השואה בחינוך לגיל הרך עלולה להביא את הילדים למחשבות מטרידות ומעוררות חרדה, שלעיתים הגננת עצמה לא תהיה ערה להן. הטענה שהחשיפה לצפירה מחייבת הוראה מכוונת של הנושא נראית לנו מופרכת. כשם שמוצע להכין את בני השלוש לצפירה בלי ללמד אותם על השואה, כך אפשר להכין את הילדים בני החמש, השש והשבע.

המלצתנו היא אפוא שמשרד החינוך יקבע מדיניות חד-משמעית המנחה את הגננות ואת המורות בכיתות א'–ב' לא ליזום תכניות מובנות בנושא השואה בחינוך לגיל הרך. חשוב מאוד לחסום את בנייתן של ערכות להוראת השואה, שעלולות לעורר חרדה בקרב חלק מהילדים. הניסיון "לארגן" את הידע של הילדים שנאסף מאמצעי התקשורת ומהמשפחות, כדברי משרד החינוך, איננו מחייב הוראה מכוונת של נושא השואה. טבעי הוא שגננות ישבו באופן יחידני או בקבוצה קטנה וישיבו על כל שאלה שהילד שואל על השואה. אבל לשם כך נדרש שיקול דעת ורצון שלא להרחיב מעבר להתעניינות הילד באותו פרק זמן.

אשר להכשרת הגננות, חשוב בעינינו ביותר להפגיש אותן עם עובדות היסטוריות ועם הדילמות הכרוכות בהוראת השואה. זאת ועוד, השתלמויות עשויות לתרום, אם יטופלו בהן התלבטויות שגננות מעלות בנוגע לשאלות ממשיות שהילדים שואלים. ניתוח אירועים רבים ככל שניתן מתוך התלבטות אמיתית איך להיטיב להשיב לילדים, עשוי לצייד גננות בראייה הזהירה והביקורתית הנדרשת בהתמודדות עם סוגיות רגישות כגון הוראת נושא זה. כמו כן מתבקש להימנע משימוש בסיסמאות ובביטויים אקדמיים לכאורה, שהגננות עלולות להתקשות לתרגם לשפת המעשה.

איך באמת חושפים ילדים באופן מבוקר והדרגתי לתכנים הקשורים בשואה? איך באמת מתאימים את ההוראה לשלב ההתפתחותי של הילדים? אנו מעריכים שהמלצות בנושאים אלו אינן מועילות, אלא יש מקום אך ורק לאמירה חד-משמעית שאין ללמד באופן מכוון את הנושא.

מגבלות המחקר וצורך במחקרי המשך

בסקר שהוצג במאמר זה השתתפו גננות המייצגות על פי רוב את זרם החינוך הממלכתי במרכז הארץ. חשוב לערוך מחקרי המשך על מנת להתוודע גם לעמדות הורי הילדים וכן לבדוק באופן שיטתי הבדלים בין גנים ממלכתיים לבין גנים ממלכתיים-דתיים.

מקורות

- אורון, י' (2010). *זהויות ישראליות. יהודים וערבים מול המראה והאחר*. תל אביב: רסלינג.
- ארזי, י' ובנשלום, י' (2011). מסע בעקבות הקסם שאבד. *הד הגן*, 75(3), 82–86.
- גוטמן, י' (1990). (עורך). *האנציקלופדיה של השואה*. ירושלים ותל אביב: הוצאת יד ושם וספריית הפועלים.
- גולדהירש, א' (2008). *יום הזיכרון לשואה ולגבורה בגן הילדים*. האגף לחינוך קדם יסודי. תל אביב: אמרכלות ת"א-מרכז.
- גליק, ר' (2007). שואה כבקשתך: הגישה הפסיכולוגית חינוכית להוראת השואה בנושא הגיל הרך. *שיעור חופשי*, 75, 1–4. אוחר מתוך <https://www.itu.org.il/?CategoryID=1138&ArticleID=8716>
- גרין, ד' (1993). היבטים פסיכו-חינוכיים בהוראת השואה. בתוך ס' גולן (עורך), *גשרים בין השואה לתקומה* (עמ' 13–18). תל אביב: מעלות.
- דגן, ב' (1993). נושא השואה בגיל הרך: לבטים והתמודדות. בתוך ש' לוינסון (עורכת), *פסיכולוגיה בבית הספר ובקהילה* (עמ' 148–162). תל אביב: הדר.
- דגן, ב' (2007). איך סיפרתי לילדי הגן על השואה? מסד: מאסף לענייני ספרות והוראה, 5, 17.

דגן, ב' (2008). *מה קרה בשואה? סיפור בחרוזים לילדים הרוצים לדעת*. תל אביב: צבר.

דגן, ב' (2009). *צ'יקה הכלבה בגטו*. תל אביב: מורשת.

וורגן, י' (2008). *משלחות תלמידים לפולין*. מוגש לוועדת החינוך, התרבות והספורט. ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע. אוחר מתוך
<http://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m02040.pdf>

יד ושם (2015). *עיצוב זיכרון השואה בשנות ה-50*. אוחר מתוך
http://www.yadvashem.org/yv/he/education/pedagogic_center/israeli.asp

כץ, א' (2010). *הוראת השואה בבתי ספר ממלכתיים בישראל*. מחקר חינוכי 2007-2009. אוניברסיטת בר אילן. דו"ח מחקר. אוחר מתוך
<http://cms.education.gov.il/NR/rdonlyres/627770B0-A358-42E4-8C7E-B831EAA3FB13/115117/arikcohen.pdf>

משל, נ' (2015). *מה ילדי גן חובה ילמדו היום על השואה? אתר וואלה*. אוחר מתוך
<http://healthy.walla.co.il/item/2846498>

משרד החינוך (2014). *חוזר מנכ"ל תשע"ד/4(א)*. ט' בכסלו התשע"ה, בדצמבר, תשע"ה/3-4/9.

ניר-יניב, נ' (1990), *אתגרים ומעשים: גן הילדים בישראל – 40 שנה*. תל אביב: ספריית פועלים.

קרן, נ' (1998). *שימור הזיכרון בתוך השכחה – המאבק על לימודי השואה בישראל*. זמנים, 64, 56–64.

קרפל, ד' (2013, 13 פברואר). *פרופ' יהודה באואר מסביר למה העם היהודי מחוצף, גיליון סופ"ש*. עיתון הארץ. אוחר מתוך
<http://www.haaretz.co.il/magazine/1.1929100>

קשתי, א' (2010, 22 מרץ). *פרופ' יבלונקה: "חוץ מפורנוגרפיה של הרוע", אין בלימוד הפרטים הטכניים של השואה ערך חינוכי*. הארץ. אוחר מתוך
<http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1194213>

תאומים ש' (2011). *הטקס והזיכרון בגיל הרך*. משרד החינוך, האגף הקדם היסודי. אוחר מתוך
<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/PreSchool/Moreshet/Tkasim>

Bauer, Y. (2001). *A history of the Holocaust* (revised ed.). New York: Franklin Watts.

Ben-Amos, A. & Bet-El, I. (1999). Holocaust Day and Memorial Day in Israeli schools: Ceremonies, education and history. *Israeli Studies*, 4(1), 258–284.

- Brody, D. L. (2009). Sailing through stormy seas: An Israeli kindergarten teacher confronts Holocaust Remembrance Day. *Early Childhood Research and Practice*, 11(2). Retrieved from <http://ecrp.uiuc.edu/v11n2/brody.html>
- Brody, D. L. and Cohen, H. (2012): "Touch it lightly": Israeli students' construction of pedagogical paradigms about an emotionally laden topic. *Journal of Early Childhood Teacher Education*, 33(3), 269–286.
- Gopnik, A. Griffiths, T. L. & Lucas, C. G. (2015). When younger learners can be better (or at least more open-minded) than older ones. *Current Directions in Psychological Science*, 24(2), 87–92. .
- Tal, C. (2013). What do we mean by Jewish education in professional development for early childhood education? *Journal of Jewish Education*, 79, 335–359.

תודות

אני מודה מקרב לב לפרופסור איציק גילת, לד"ר גילה רוסו-צימט, למעיין אמיר, לד"ר רחל שגיא על התמיכה, על ההערות הבונות לגרסאות מוקדמות של המאמר ועל העזרה בעיבוד הסטטיסטי.

סקר הספריות נערך במכללת לוינסקי לחינוך ביזמתה של מעיין אמיר ובהנחייתו של פרופ' איציק גילת.